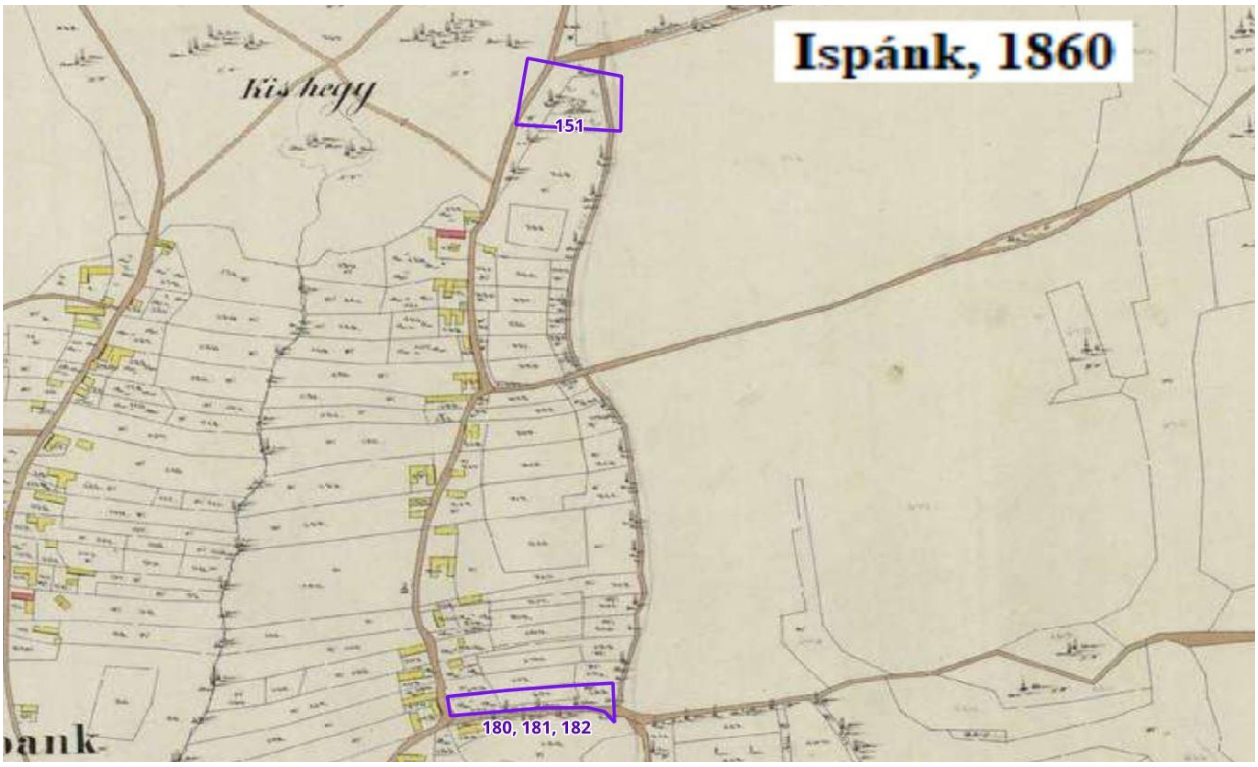
Digitális Állampolgárként elektronikusan aláírta:
DR. PAP ILDIKÓ KATALIN

DÖNTÉSELŐKÉSZÍTŐ ÖRÖKSÉGVÉDELMI (RÉGÉSZETI) HATÁSTANULMÁNY

ISPÁNK KÖZSÉG
151, 180, 181 ÉS 182 HRSZ-EK
RÉGÉSZETI ÉRINTETTSÉGÉNEK VIZSGÁLATA

Szombathely, 2026

TARTALOM

Tartalom 2
Megrendelő 3
1. A hatástanulmány előzménye és tárgya 3
2. Törvényi környezet 4
3. Örökségvédelmi vizsgálat 6
3.1. Adatgyűjtés 6
3.1.1. Szakirodalmi és adattári adatgyűjtés. A település történeti leírása 6
3.1.2. Forráskiadványok, szakirodalom 11
3.1.3. A régészeti örökség felmérése terepbejárással és helyszíni szemlével 14
3.1.4. Térképi adatok 17
4. Védettségek felsorolása 20
5. Változtatási szándék 20
6. Hatáselemzés 21
6.1. Régészeti emlékek feltárhatóságának, megmaradásának, elfedésének, bemutathatóságának vagy pusztulásának lehetőségei 21
6.2. Folyamatok iránya, visszafordíthatósága 22
6.3. Kárenyhítés lehetősége, költsége illetve ellentételezésének lehetőségei 22
7. Összefoglalás 22
Nyilatkozat 23

MEGRENDELŐ: Egri és Mátis Tervező Bt.
9700 Szombathely, Árpád u. 61.

1. A HATÁSTANULMÁNY ELŐZMÉNYE ÉS TÁRGYA

Ispánk Község Önkormányzata Képviselő-testületének 2025 decemberében kelt Ispánk Község Szabályozási Tervének valamint Helyi Építési Szabályzatának jóváhagyásáról szóló 5/2006. (VIII.1.) számú rendeletének módosítása partnerségi egyeztetési dokumentációja Ispánk község Helyi Építési Szabályzatának módosítását kezdeményezte: a 151 helyrajzi számú ingatlan (temető) területén egy kápolna építését tervezik, amelyhez szükségessé vált Ispánk község Rendezési tervének módosítása.

Egy magánszemély a temető területén (151 hrsz) adományokból szeretne felépíttetni egy Makovecz Imre által tervezett kis kápolnát. A tervezéssel érintett terület különleges terület felhasználásban fekszik (KÜ-001 Övezeti jel). Az övezetben szabadon álló beépítési móddal, 0,6 szintterület sűrűséggel, legfeljebb 20% beépíthetőséggel, legfeljebb 4,5 m építmény magassággal, legalább 50% zöld felülettel és min. 10 m előkerttel lehet épületeket elhelyezni. Az övezetben csak temetkezési célú építmények és az azokhoz kapcsolódó, a temető rendeltetésszerű működéséhez tartozó egyéb építmények helyezhetők el.

A tervezett kápolna építmény magassága a tervezők által adott információk alapján 6,70 m, párkánymagassága 3,0 m, legmagasabb pontja 17,1 m. A kápolna elhelyezéséhez az Övezeti előírások közül a legnagyobb építmény magasságot szükséges módosítani.

A módosítás célja, hogy a temető területén belül a Makovecz Imre által tervezett kápolna elhelyezhető legyen és a temető egy, a helyhez méltó kápolnát kapjon.

A tervezett változtatás szerint a Helyi Építési Szabályzat KÜ-001 övezetben a megengedett legnagyobb építménymagasság 4,5 m-ről 6,7 m-re emelkedik, valamint a területen elhelyezhetővé válik hitéleti funkciójú épület, illetve a jelenleg az ingatlanon álló épületek jogszerűségének biztosítása érdekében az építési helyre vonatkozó előírások módosulnak.

Az engedélyezési folyamat során Budapest Főváros Kormányhivatala Építési és Örökségvédelmi Főosztály BP/2602/00858-2/2025 számú végzésében a környezeti vizsgálat lefolytatását nem tartotta szükségesnek. Az állami főépítész VA/ÁFI/932-2/2025 számú végzésében szintén nem tartotta szükségesnek környezeti vizsgálat lefolytatását, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény 85/A. §-a szerint örökségvédelmi hatástanulmányt kell készíteni a település rendezési tervének kidolgozása során. Ha a településfejlesztési terv készítésekor nem készült, vagy a rendezés alá vont területre nincs örökségvédelmi hatástanulmány, vagy van, de az tíz évnél régebbi, akkor a rendezés alá vont területre le kell készíteni.

Ispánk község Helyi Építési Szabályzatának 2026-os módosítása a 180, 181 és 182 hrsz-ú ingatlanok beépíthetősége érdekében a három ingatlannak új, FL-008 jelű övezet bevezetését kezdeményezte. A módosítás során az előkerti méret min. 10-ről min. 2 m-re csökken, így a fent felsorolt, egymással határos, nyugat-keleti irányban hosszan elnyúló telkek beépíthetővé válnak.

Jelen munka célja a változtatással érintett területek (151, 180, 181 és 182 hrsz.) régészeti érintettségének vizsgálata szakirodalmi, adattári, raktári és térképi adatok alapján, valamint a felsorolt területeken terepbejárás, illetve ha ez nem lehetséges, akkor helyszíni szemle elvégzése, és az összegyűjtött adatok, információk, ismeretek összefoglalása a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet (továbbiakban: Övr.) 15. melléklete szerinti adattartalommal a Vas Vármegyei Kormányhivatal (a továbbiakban Hatóság) döntésének szakmai megalapozása céljából.

2. TÖRVÉNYI KÖRNYEZET

A régészeti lelőhelyekre, a régészeti kutatásra és a régészeti leletekre vonatkozó főbb jogszabályok:
149/2000. (VIII. 31.) Kormányrendelet – a régészeti örökség védelméről szóló Európai Egyezmény kihirdetéséről
2001. évi LXIV. törvény – a kulturális örökség védelméről
191/2001. (X. 18.) Kormányrendelet – az örökségvédelmi bírságról
14/2010. (XI. 25.) NEFMI rendelet – a kulturális javak kiviteli engedélyezéséről
303/2011. (XII. 23.) Kormányrendelet – a történelmi emlékhelyekről
45/2012. (XI. 30.) EMMI rendelet – a kulturális javakkal kapcsolatos hatósági eljárásra vonatkozó szabályokról
439/2013. (XI.20.) Kormányrendelet – a régészeti örökséggel és a műemléki értékkel kapcsolatos szakértői tevékenységről
2014. évi CVI. törvény – a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény és az azzal összefüggő törvények módosításáról
13/2015. (III. 11.) MvM rendelet – a régészeti lelőhely és a műemléki érték nyilvántartásának és védetté nyilvánításának, valamint a régészeti lelőhely és a lelet megtalálója anyagi elismerésének részletes szabályairól
496/2016. (XII. 28.) Kormányrendelet – a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról
68/2018. (IV. 9.) Kormányrendelet a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról

A Kötv. és végrehajtási rendeletei alapján a régészeti lelőhelyeket és régészeti érintettségű területeket három kategóriába lehet besorolni:
1. fokozottan vagy kiemelten védett régészeti lelőhelyek
2. nyilvántartott régészeti lelőhelyek
3. régészeti érdekű területek.

1. Védett régészeti lelőhelyek esetében:

A védetté nyilvánított régészeti lelőhelyeket kiemelten vagy fokozottan védett régészeti lelőhely kategóriába kell sorolni. Kiemelten védett az a lelőhely, mely kivételes tudományos jelentőséggel, és nemzetközi vagy országos szempontból kiemelkedő fontossággal bír.

Fokozottan védett az a régészeti lelőhely, melynek tudományos jelentősége megállapítható, és egy nagyobb tájegységre nézve kiemelkedő fontosságú. A védetté nyilvánított régészeti lelőhelyeken nem lehet olyan tevékenységet folytatni, amely a lelőhelynek akár részleges állapotromlását eredményezheti (Kötv. 13. §).

2. Nyilvántartott régészeti lelőhelyek esetében:

A nyilvántartott régészeti lelőhelyek általános védelem alatt állnak (Kötv. 11. § (2) bekezdés). A régészeti lelőhelyeket – a fenntartható használat elvének figyelembevételével – csak olyan mértékben lehet igénybe venni, hogy azok állománya számottevően ne csökkenjen, illetve eredeti összefüggéseik jelentősen ne károsodjanak (Kötv. 9. §).

A régészeti örökség elemeit lehetőleg eredeti lelőhelyükön, eredeti állapotukban és eredeti összefüggéseikben kell megőrizni. A földmunkával járó fejlesztésekkel, beruházásokkal a régészeti lelőhelyeket a jogszabályban meghatározott esetekben és módon el kell kerülni. A régészeti örökség elemei eredeti helyzetükből csak régészeti feltárás keretében mozdíthatóak el. A régészeti feltárások költségeit – a mentő feltárás kivételével – annak kell fedeznie, akinek érdekében a feltárás szükségessé vált (Kötv. 10. és 19. §).

A nyilvántartott régészeti lelőhely beruházással kapcsolatos földmunkával érintett részén megelőző régészeti feltárást (régészeti megfigyelést, próbafeltárást vagy teljes felületű feltárást) kell végezni (Kötv. 22. § (1) bekezdés).

Régészeti megfigyelést kell előírni, ha a tervezett tevékenység nem, vagy csak csekély mértékben érinti a nyilvántartott régészeti lelőhelyet és a régészeti örökség elemeit, továbbá ha a régészeti örökségi elemek előfordulása szórványos, vagy ha a beruházással kapcsolatos földmunka mélysége nem éri el a régészeti örökségi elemek jelentkezési szintjét, illetve a régészeti lelőhely korábbi bolygatása esetén.

Teljes felületű feltárást kell előírni, ha a beruházással érintett lelőhely vagy lelőhelyrész hazánk múltjának nagy jelentőségű, egyedi vagy pótolhatatlan forrása, vagy ha a beruházás történeti városmag területén valósul meg (Kötv. 22. § (3) bekezdés).

Régészeti feltárás feltárási engedély alapján végezhető. Az engedélyt a fővárosi és vármegyei kormányhivatalok (Hatóság) adják ki. A régészeti feltárásra vonatkozó szerződést a beruházónak a feltárásra jogosult intézménnyel (Vas vármegyében a szombathelyi Savaria Múzeummal) kell megkötnie (Kötv. 20. § (1) és (2) bekezdés; Kötv. 22. § (5–10) bekezdés).

Az engedélyezési eljárás miatt célszerű már a tervezés előtt a Hatóság előzetes nyilatkozatát kérni, hogy az adott beruházáshoz, hasznosításhoz (pl. építkezés, művelési ág változtatása, halastó kialakítása, stb.) hozzá fognak-e járulni, s ha igen, akkor milyen feltételekkel. Így a később megvalósíthatatlannak minősülő fölösleges tervezés, illetve a feltárás miatt történő nem várt időbeli csúszás és költségnövekedés kiküszöbölhető vagy előre kalkulálható lesz (Kötv. 65. § (1) bekezdés).

A régészeti lelőhelyben vagy a leletekben okozott kár, illetve ezek megsemmisítése büntetendő cselekmény (BTK hatálya alá esik), továbbá örökségvédelmi bírság kirovását eredményezi (Kötv. 82–85. §).

3. Régészeti érdekű területek, továbbá valamely tevékenység során bárhol újonnan észlelt régészeti lelőhely előkerülése esetében:

Régészeti érdekű területnek számít minden olyan területrész, ahol régészeti lelőhely előkerülése várható vagy feltételezhető. E területekre ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a beruházás során nem várt módon előkerülő régészeti leletekkel és objektumokkal fedett területekre (Kötv. 7. § 29. pont).

Amennyiben régészeti feltáráson kívül régészeti emlék vagy lelet kerül elő, a felfedező (a munka felelős vezetője), az ingatlan tulajdonosa, az építtető vagy a kivitelező köteles az általa folytatott tevékenységet azonnal abbahagyni és a jegyző útján a területileg illetékes Kormányhivatal (Hatóság) felé azt haladéktalanul bejelenteni. Köteles továbbá a tevékenységet szüneteltetni, továbbá a helyszín és a lelet őrzéséről – a felelős őrzés szabályai szerint – a feltárásra jogosult intézmény intézkedéséig gondoskodni (Kötv. 24. §).

A korábban ismeretlen, régészeti nyilvántartásban nem szereplő régészeti lelőhely, illetve lelet feltáráson kívüli felfedezője vagy bejelentője anyagi elismerésben részesíthető (Kötv. 26. §).

Az örökségvédelmi hatástanulmányról:

Az örökségvédelmi hatástanulmány tartalmi követelményeit részletesen tartalmazza az Övr. 14. és 15. melléklete. Jelen esetben a hatástanulmány adattartalma a 15. melléklet értelemszerűen vonatkozó elemeinek összessége.

Az Övr. rendelet 84. § (2) bekezdés a) pontja értelmében hatástanulmány elkészítésére jogosult az örökségvédelmi hatástanulmány régészeti szakterületi munkarésze vonatkozásában a régészeti örökséggel és a műemléki értékkel kapcsolatos szakértői tevékenységről szóló kormányrendelet szerint régészeti területen szakértői tevékenység végzésére jogosult szakértő.

3. ÖRÖKSÉGVÉDELMI VIZSGÁLAT

3.1. Adatgyűjtés

3.1.1. Szakirodalmi és adattári adatgyűjtés. A település történeti leírása

A területileg illetékes Savaria Múzeum Régészeti Adattárában nincs Ispánk határára vonatkozó adat, és a Régészeti Gyűjtemény sem őriz a faluból származó leleteket, ezért elsősorban szakirodalmi adatgyűjtést volt módom végezni.

A falu neve elsőként 1393-ban bukkant fel írott forrásban Yspank néven. 1428-ban Ispánk formában, az Őrség részeként (Ispank in districtus Ewrsey) említik. 1549-ben Spang, 1773-ban Ispánk, 1786-ban Ischpank, 1799-ben Ispank, 1808-ban Ipank és Ispank, 1828-ban Ispánk és Spanki, 1907-től Ispánk alakban találkozhatunk vele. Az első katonai felmérésen (1782-1785) Ispanki néven van feltüntetve. Népi megnevezése Ispánku formában is használatos.

A falu nevét Kiss Lajos az ispán főnévből vezeti le, és feljegyzése szerint espáng alakban is előfordul. Herényi István hasonlóan a szláv eredetű ispán tisztségből származtatja a falu nevét, amely az őrnagy szálláshelyét jelzi. Ennek csak látszólag mond ellent, hogy az írott források szerint a késő középkorban az őrnagy székhelye a szomszédos Őriszentpéteren volt; az Őrség területén több helyszínen is adatolható ispáni szálláshely, illetve a késő középkorban egy időben több, különböző funkciót betöltő ispánról vannak adataink.

Róka Gyula közli Császár Ede, Ispánk első tanítója (1923-1929) 1929-ben írt állapotrajzát, amely szerint Ispánk a nehezen megközelíthetősége miatt kapta „a világ közepe” tréfás elnevezést. Mások vélemény szerint azért nevezik így, mert az Őrség keleti és nyugati végétől egyenlő távolságra van. A néphagyomány alapján eredeti neve Ispántelke volt, és itt lakott az őrség ispánja (az őrnagy). Azt is mondják, hogy nincs Ispánkon nincs árnyéka a templom tornyának. Ez valóban így van, mert a településen jelenleg nem áll templom.

Szintén Császár Ede az Őrség egészével együtt honfoglalás korinak tartja a települést, ezt azonban régészeti adattal egyelőre nem tudjuk alátámasztani.

1283-ban IV. Lászlótól nyert adománylevelet 103 őrségi család. Az ebben az adománylevélben említett Baján, Batha, Bitha, Dávid, Fodor, Galambos, Gyenese, Györke, Lukács, Horváth, Róka, Szabó és Vörös nemesi családok leszármazottai Császár Ede feljegyzése szerint még 1929-ben is éltek Ispánkon.

A falu története elválaszthatatlan az Őrség történetétől. Az Őrség mint történeti kistáj eredetileg a Vas megyei Szalafő-, Kerka- és Kerca-örök falvait jelentette. Ezen a területen az egykor királyi szolgálatban álló őrök leszármazottai éltek, akik a 15. századig meg tudták őrizni kiváltságaik egy részét. A jelenkorhoz közeledve a történeti és néprajzi kutatás saját szakterületének értelmezését kiterjesztve beleértette a tájegységbe a környékbeli települések egy részét is.

Az Őrség területe a 14. század végén, 15. század elején különült el. A –ság, –ség képző késői mivolta alapján a név formája is a tájegység viszonylag késői elkülönülésére utal. Az elnevezés írott forrásokban 1409-ben Ewrzegh, 1413-ban Ewrseg, 1428-ban Ewrseg (districtus Ewrseeg) formában bukkan fel. Első határjárására vonatkozó adatunk 1463-ból való. Az öt és félszáz éve leírt határok szinte pontosan egybeesnek a maiakkal.

A magyar honfoglalás korától az Őrség területén keresztül vezettek az országból nyugat felé kivezető utak; a Regede–Muraszombat–Rákos–Vasvár, illetve a belőle kiágazó Rákos–Csákány–Rohonc–Kőszeg út. Ezek közös zalai átkelőhelyén, Nagyrákoson 1451-ben írott forrásokban is adatolt vámhely működött.

A történeti Őrséget eredetileg 18 település alkotta, amelyeket elsőként 1428-ban említettek együtt. Ezek a Zala mellett fekvő Szalafő, Őriszentpéter, Ispánk, Nagyrákos, Kisrákos, Pankasz, Szaknyér és Szatta, a Kerka mellett lévő Kerkáskápolna, Bajánháza,

Senyeháza, Dávidháza, Kotormány, Hodos és Kapornak, és a Kiskerka mellett elhelyezkedő Kerca, Szomoróc és Bükalja.

Az itt megtelepedett népelemek a honfoglalás- és kora Árpád-kori határőrizetet ellátó, főként a csatlakozott népek és a kóborlók közül kikerülő határőrzők voltak, akik ide költözését megelőzően a magyar foglalás előtt élt avar és szláv népeket kitelepítették, létrehozva ezzel a több napi járóföldre kiterjedő lakatlan területet, a gyepűt. A magyar vagy magyarrá lett, sajátos jogállású népelemek, őrök (speculatores) és lövők (sagittarii) az államalapítás után a Vas vármegyei határispánság irányítása alá tartoztak.

Az augsburgi vereség (955) után kiépült gyepűrendszer itteni szakaszának természetes elemei a folyók, az azokat szegélyező mocsaras területek és a sűrű erdők voltak. Az itt élő népeknek a folyótól folyóig rájuk bízott területek határvédelme mellett feladatuk volt a távolsági kereskedelem ellenőrzése is.

A határvidék őreiről az első fennmaradt írott emlék Szent László király II. törvénykönyvében található (custodes confinii qui vulgo ewrii vocantur). Az őrök, íjászok, kapuőrök, várőrök és hírnökök jogállása a várnépekével azonos. Elöljárójuk az őrnagy (maior speculatorum) kezdetben a várszervezethez, a várjobbágyok (iobagiones castri) felső rétegéhez tartozó tiszt volt.

Az eleinte jórészt lakatlan terület a 12. század végére egyre inkább benépesült. 1183-ban a határvidékre III. Béla ciszterci szerzeteseket hívott, akik a mai Szentgotthárdon virágzó apátságot hoztak létre. A 13. század folyamán a megnövekedett népesség lelki szükségleteinek ellátására folyóvölgyenként egy-egy templomot emeltek.

1213-ban írott források alapján András vasi ispán Dobra környékére vezényelte az Őriszentpéter környékén élő Szala-őröket. Egy V. István által 1270-ben kiadott oklevélből megtudhatjuk, hogy a határőrnépek személyükben szabadok voltak, és fegyveres szolgálatukért bizonyos szintű autonómiát élveztek. 1364-ben I. (Nagy) Lajos Sáska Péter őrnagyot, az őrség választott vezetőjét és annak unokatestvérét az országos nemesek sorába emelte. A szentpéteri őröket 1374-ben is említi írott forrás.

A 13. század elején rögzültek az egyház- és államszervezet határai. A tatárjárás után a királyi birtokok eladományozása következtében a határőrzés szervezete fokozatosan felbomlott. A határ őrzését átvették a gyepű vonalán belül kiépült kővárak. A folyamat a határőrnépek addigi szabadságjogainak fokozatos elvesztésével járt. A Zala és a Kerka menti őrök 1391-ben kerültek földesúri hatalom alá: Zsigmond király a falvaikat a németújvári vár uradalmához csatolta és azzal együtt elajándékozta Sárói László temesi ispánnak. Ettől az időponttól 1848-ig a 18 falut kitevő őrvidék „Őrség Tartomány” néven Németújvár mindenkori birtokosának földesúri joga alá tartozott.

1453-ban a németújvári uradalom az Újlaki családhoz került. 1497-ben egy oklevél említi Újlaki Miklós szentpéteri birtokát is. Az Újlaki család férfiágának kihalása után, 1524-ben kapták meg az uradalmat a Batthyányak.

A jobbágysorba süllyedt őrök megtartották egyes testületi kiváltságaikat, pl. az egyházi dézsma egy összegben történő megfizetését. A legjelentősebb kiváltság azonban az volt, hogy bírájukat, az őrnagyot saját soraikból évente szabadon megválaszthatták. Az őrnagy a mezővárosok törvényszékéhez hasonlóan az őrségiek kisebb büntetési tételű, nem főbenjáró bűnügyeiben ítélkezett. Gondoskodott az országos, földesúri és később a török adók és szolgáltatások beszedéséről, a jobbágyi szolgáltatások elvégzéséről, és joga volt egyezséget kötni, nyilatkozni és kötelezettséget vállalni az Őrség nevében. Mindezek fejében mentesült az országos adók és a földesúri szolgáltatások alól.

Az őrnagy segítői a szabadosok voltak. Számuk 5-10 között ingadozott, majd a 17. századtól a 12 esküdt vette át a feladatukat. Ekkor már gazdasági ügyeket intéző őrségi ispánról is tudunk.

A németújvári várat és uradalmat tehát II. Lajos 1524-ben Batthyány Ferenc horvát bánnak adományozta. I. Ferdinánd 1527-ben megerősítette Batthyány Ferencet birtokaiban, és újabb adományokat is kapott, amelyeket 1550-ben a király ismét megerősített.

Szigetvár 1566-os eleste után komoly török dúlás sújtotta az Őrség területét. A Stájerország felé is portyázó törökök az Őrség falvait rendszeresen kifosztották, felégették. 1577-ben több őrségi falut elpusztított a török, a lakosság pedig elmenekült.

Kanizsa 1600-as eleste után az Őrség is meghódolt a töröknek. Keserves idők következtek, mert az itt élők egyszerre szolgáltak a földesúrnak, a töröknek és a 16. század közepén kialakított őriszentpéteri castellumnak.

Mivel Batthyány Ferenc nem csatlakozott a Bocskai-felkeléshez, a dunántúli csapatok parancsnoka, Némethy Gergely segédcsapatai feldúlták birtokait. Mindeközben a török földesúr, Konstanci Amhat aga szüntelenül emelte a lakosság által fizetett adókat.

A mohácsi vész után, a török veszély megnövekedésével az Őrség hadi jelentősége felértékelődött. A Batthyány-birtoktömb előterében fekvő területen az őriszentpéteri templom megerősítésével a 16. század közepén erődítést alakítottak ki olyan módon, hogy a téglafallal kerített épületet palánkkal és szárazárokkal vették körül.

1549-ben a castellumban 4 portarius és 2 vigilator szolgált. Szigetvár eleste után megnövelték az őrséget, ezért 1567-ben már 15 portarius és 2 vigilator jelenlétéről szólnak a feljegyzések. A 16. század végén 40 parasztkatona védte az erődöt, akadozó ellátásuk miatt ínséges körülmények között. 1600 után már 50 lovas és 50 hajdú (gyalogos) állomásozott az erődtemplom falai között a Batthyányak zsoldján. Feladatuk a Mura–Kerka–Zala–Rába folyók vonalán megszervezett védelmi vonal részeként, a csákányi parancsnoknak közvetlenül alárendelve a török csapatok mozgásainak megfigyelése volt. Ágyúszóval és más jelzésekkel innen értesítették a közeli lövői, csákányi és szentgotthárdi végvárak őrségét.

Az itt szolgáló végvári vitézek szinte kizárólag az őrségi jobbágyok közül kerültek ki. A parasztkatonák szolgálatukon kívül továbbra is a saját telkükön éltek, és az adózást illető kedvezményekben részesültek. A teljes hajdúszabadságot azonban – ellentétben a körmendi vagy csákányi erődítésben szolgálókkal – nem sikerült elnyerniük. Ebben talán a templomerőd csekélyebb stratégiai jelentősége játszhatott szerepet.

A szentpéteri castellumban szolgáló katonaságot az 1650-es években erősítették meg. A közelben birtokos Csány Bernát vezetése alatt 63 lovas és 51 gyalogos szolgált itt ekkor. 1664-ben, a szentgotthárdi csata idején Köprülü Ahmed török hadai megostromolták és elpusztították az erősséget. 1690-ban ugyan még álltak falai, de már 1678-ban pusztának írták le. Amikor Lipót császár a hetvenes évek elején a magyar végvári katonaságot, köztük a szentpéteri „vitézlő rendet” is szélnek eresztette, az őrségi jobbágykatonák is elvesztették addigi előjogaikat.

Az 1664-es háborús események következtében a lakosság száma csökkent. Mindeközben a földesúri robot és az állami adóteher mértéktelenül megnőtt. 1678-ban az őrségiek fegyveres felkeléssel próbálták meg elnyerni azokat a nemesi szabadságjogokat, amelyeket őseik a király szolgálatában kivívtak. A felkelést elfojtották, végül 1684-ben az őrségiek kénytelen voltak elismerni a Batthyányak földesúri jogát. 1690-ben az Őrség területét felosztotta egymás között Batthyány Ferenc és Zsigmond. Őriszentpéter környéke Batthyány Ferenchez került.

Az Őrség népének uraival való szembenállását az ellenreformáció is erősítette. A 16. század közepén – Vakarcs Kálmán adatai szerint 1534-ben – reformátussá lett vidék 1618-tól tartozott a németújvári egyházmegye alá. A lelkésze ekkor Hodosi Jankó Tamás volt.

Mindezek előtt Ispánk népe valószínűsíthetően Őriszentpéter 13. század első felében épült, vagy Nagyrákos szintén 13. századi, de írott forrás által csak 1404-ben említett templomába járt, illetve halottait is az ezek mellett lévő megszentelt földbe temette.

1622-ben katolizált az Alsólendván és vidékén birtokos Zrínyi György. A következő évben grófi címhez jutó Batthyány Ádám 1629-ben hagyta el családja közel száz esztendeig gyakorolt vallását. Utolsónak a legnagyobb dunántúli földbirtokos, Nádasdy Ferenc 1643-ban azért tért át a katolikus vallásra, mert Esterházy Miklós nádor ezzel a feltétellel adta hozzá feleségül leányát, Esterházy Júliát. Muraszombat és Felsőlendva ura, a szlovénvidék földesura, Széchy Dénes és fia, Péter, aki igen kegyetlen üldözője lett a protestánsoknak, szintén korán Pázmány tanai mellé állt.

Batthyány Ádám az erőszakos rekatolizáció jegyében 1643-ban elrendelte a birtokain a lutheránus és kálvinista papok elűzését. 1644-ben Batthyány Ádám köznemesi és kiváltsági levelekkel rendelkező őrnagya folytatta az őrségi templomok – a kercai, hodosi, őriszentpéteri és az Ispánkiak által látogatott nagyrákosi Árpád-kori egyházak – elvételét. A protestánsok a templomfoglalások miatt panaszt emeltek az országgyűlésben. Panaszukat I. Rákóczy György hadműveleteinek végén, a linzi békekötés után az 1646/47-es évi pozsonyi országgyűlés orvosolta.

Az őrségiek újabb fellebbezése útján 1648. június 19-én III. Ferdinánd elrendelte négy református templom: Szentpéter, Nagyrákos, Kercza és Hodos visszajuttatását a felszerelésükkel és a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt.

A kálvinista őrségiek az ellenreformáció idején rekatolizáló Batthyányakkal szemben eleinte ellen tudtak állni, azonban 1732-ben a Carolina resolutio által felhatalmazva Rosty István Vas vármegyei alispán osztrák csapatok segédletével, fegyverrel foglalta el a református templomokat az Őrségben és a Tótságban, majd átadták a magukkal hozott katolikus plébánosoknak. A prédikátorokat elűzték, az ellenállás helyi vezetőit bebörtönözték. Ekkor a nagyrákosi templom is elpusztult.

Vallásgyakorlásuk ellehetetlenítése, az ellenállást követő megtorlások és a katonák kvártélyozásával járó terhek a lakosság tömeges szökéséhez vezettek, amit a vármegyei vezetés nem tudott sem megállítani, sem szankcionálni. 1733 és 1736 között az Őrség lakosságának nagyjából egyharmada, tizennyolc falu 70–80 családja hagyta el otthonát. Az elvándorlás egyik célpontja Somogy vármegye volt.

A Rákóczi-szabadságharc alatt az őrségiek tettek egy újabb kísérletet szabadságuk visszanyerésére, de ennek gyakorlatilag nem volt eredménye. A fejedelem csak egy „vigasztaló pátenst” adott ki részükre 1706-ban Érsekújvárott.

A helyben maradott reformátusok az egyetlen elérhető artikuláris helyre, a Zala megyei Kustánszegre jártak istentiszteletre, amely 40 km távolságban található. II. József 1781. október 25-én kihirdetett türelmi rendelete alapján az őrségi reformátusok végül 1783. november 3-án kapták meg a vallásszabadságot. Ekkor a hívek először fából, később téglából újjáépítették a nagyrákosi templomot.

A 19. század első felében az őrségiek a királyhoz fordultak annak érdekében, hogy visszakapják régi szabadságjogaikat. Az 1846-ig elhúzódó pernek közvetett módon az 1848-as törvények vetettek véget, melyek megszüntették a földesúr joghatóságát és eltörölték az úrbéri szolgálatot.

1550-ből származik az Őrség első urbáriuma, amelyből megtudjuk, hogy itt 143 telken 281 jobbágy és 37 szabados élt. Az Őrségben ekkor nemeseket még alig találunk. Ispánk lakosságára ebből az adatból még nem következtethetünk, mert az adatok az Őrség falvaira együttesen vonatkoznak. 1697-98-ból ismert az első számszerű adat, ekkor 50 református magyart írtak össze Ispánkon. Az 1787-es népszámláláskor 23 ház állt a faluban, és 142 lakos élt bennük. Fényes Elek és Borovszky Samu a települést Vas megyei magyar falunak írja le, amely a csákányi uradalomhoz tartozik.

A Batthyány-levéltárban megőrzött, a földesúrhoz intézett kora újkori kérvény kivonatok között az 1641-1642-es évekből két ispánki vonatkozású olvasható: Az Ispánkon élő Péter Tamás a török elől elmenekült, és Botta Balázs távolléte alatt 4 hold földjét

bevetette, de érte nem fizetett. Emiatt kéri Péter Tamás, hogy a vetést Batthyány I. Ádám mint földesúr adassa neki. A másik adat szerint szentpéteri Kálmán György Ispánk nevű falujában kér egy puszta helyet, amely előtte Kovács Mihályé volt. A földesúr a tiszttartó által mindkét esetben a kérő javára történő rendezésre adott utasítást.

Ispánk két szeren épült fel, a Zala és a Rába közötti vízválasztó fennsíkon. A társadalmi elkülönülést tükröző nevek szerint a keleti a Nemesszer, a nyugati a Pórszer. A szerek a nagycsaládos település jellegzetességeit őrzik, ezért elnevezésük gyakran inkább családnévi eredetű. A dombokon kis csoportokat alkotó porták laza rendszere alakult ki, ahol több generáció élt és gazdálkodott együtt.

Ispánk két szere az észak-déli irányú nyugati és keleti útra merőleges portákból áll. A szeres településeken eleinte nem vált el a kül- és belterület. A ház mellett lehetett gyep, amit legeltettek, kaszáltak, de lehetett szántó is. Az egyes családok házai szigetként épültek ki, esetleges a házak egymástól való távolsága is. Ezt az állapotot híven tükrözi az első katonai felmérés térképe (→3.1.4) is.

A ház és a gazdasági udvar kerítetlen volta miatt vált jellemzővé a kerített ház, amelyek udvarára egy fedett színen lehetett szekérrel bemenni. A házakban szoba, füstös konyha és kamra volt. Az egyes helyiségeket az udvar felől lehetett megközelíteni. Az istállók a kamra után épültek. A kerített ház része volt a pajta is, ahol a szálastakarmányt tárolták. A kástuk, tároló- és raktárépületek a kerített háztól távolabb voltak a tűzveszély miatt. A 19. század végén még voltak L alaprajzú ún. hajlított házak is. A második és harmadik katonai felmérésen (→3.1.4) a fenti háztípusok jól megfigyelhetőek.

Az őrségi porták jellegzetes színfoltja a tóka, amelyben az agyagos földön megálló esővizet összegyűjtötték. A kis, néhány négyzetméterestől a szobányi nagyságúig terjedő méretű, 1-2 méter mély tavakat fakerítéssel vették körbe. Vizét itatásra, mosásra, öntözésre használták.

A környék kavicsos alaptalaját fedő barna erdőtalaj gyenge minőségét Nemes-Népi Szakál György, Őriszentpéter első krónikása így jellemzi: az Őrség földje (…) „igen sovány, kopár, agyagos, kövecses, hegyes-völgyes, vízárkos” (…) „művelhetetlen, erdős, fenyveses, tüskés bokros”(…) „köves, sovány, terméketlen, nagyrészt haszonavehetetlen”.

A kevés termést hozó földet a vegyes, lombos erők, tölgyesek, bükkösök, gyertyánosok és később a fenyvesek kiirtásával tudták termőre fogni. Az agyagos földre a pangóvizesség a jellemző, ezért a földeket keskeny sávokban, barázdákban szántották, hogy az esővíz a barázdába szivárogjon le (bakhátas vagy bogárhátas szántás). A talaj mészhiányosságát mészpor szórásával orvosolták.

A területen a kertgazdálkodás dokumentálható fejlődését a ciszterci rend 12. századi szentgotthárdi megtelepedése hozta el. Ekkor terjedt el a dió, őszibarack, szilva, szőlő, mák, tök és a kender. Az Őrség jellegzetes haszonnövénye a hajdina v. pohánka, amelyet okleveles forrás elsőként 1495-ben említ. Előfordulását régészeti feltáráson Szentgotthárdon sikerült kimutatni.

A nép ajkán megőrződött dűlőnevek a szántott területek időszakos változására utalnak. Több erdő vagy fenyős nevezetű dűlő ma szántó. Ennek oka, hogy a talaj termőképességét csak úgy tudták fenntartani, hogy időközönként felhagyták a szántást, és hagyták a területet beerdősülni, majd néhány évtized után ismét erdőt irtottak. Az ilyen erdőrészekben sok helyütt jól láthatóan megőrződött a bakhátas szántás jellegzetes nyoma.

Egy 1852-es határleírás szerint a szántókon négyéves vetésforgót alkalmaztak, és a földet amennyire tudták, trágyázták. Szükség esetén beiktattak egy év parlagot. Vannak búza és rozs, de vannak csak rozs és hajdina termelésére alkalmas földek.

A hadinát – amely kitűnő méhlegelő is – a rozs után szokás vetni, mert a később beérő, és a talaj tápanyagait jobban kihasználó búza és zab után a növény már nem tud beérni. A rozs érésétől függően június végén vagy július elején vetik, és három hónap alatt érik meg.

A dús füvű réteket általában kétszer kaszálták. Legelőként hasznosították a kedvezőtlenebb környezetben lévő, erdővel szomszédos réteket, amelyek a pangó vizek miatt gyakran eliszaposodtak. Jelentős volt az istállózó állattartás és a takarmánytök termesztése, amelyből a vidék jellegzetes termékét, a tökmagolajat is nyerik.

A bükkösöket és tölgyeseket az utóbbi évszázadokban váltotta fel a fenyő. A környék erdősültsége magas, még most is 45 %. Az erdők adják a boronafalú lakóházak, istállók és gazdasági épületek anyagát, a tüzelőt, de a fenyőhasítványokból fokla és értékesíthető gyújtós is készült. Az erdőkben gazdagon gyűjthetőek az ehető gombafajok, gyógynövények. Sok a csarab, amit a házépítéskor kötőanyagnak, máskor alomnak használtak. Szakonyfalu és Rábatótfalu határában feketeáfonya, egy helyen vörös áfonya is van.

A filoxéra előtt virágzó volt a szőlőtermés. Utána ellenállóbb, de kevésbé értékes direkttermőket ültettek. Sok volt a gyümölcsös is. Alma, nyári alma, rétesalma, kisebb mértékben szilva és cseresznye volt a jellemző.

A tagolt domborzatú táj fő folyója a Zala. Ebbe torkollik a Siskaszeri- és az Ispánki patak. A 20. század elején csapolták le a Cseli/Cseri/Rimán patakot. A korábbi időszakokban a terület vízfolyásokban a jelenleginél is gazdagabb volt. A patakok halnak, ráknak és hódnak bővében voltak. A hajdani vízfolyásokra a láprétek, lápos réti talajok és a réti öntéstalajok utalnak.

Nemes-Népi Szakál György megjegyzi, hogy a Zala az Őrségben csak csekély patakocska, amely még malmokat sem hajt. A szentgotthárdi apátságnak viszont a kezdetektől kiváló malmai vannak.

3.1.2. Forráskiadványok, szakirodalom

Balogh Lajos – Végh József (szerk.): Vas megye földrajzi nevei. Szombathely, 1982. 483-484.

Benczik Gyula: Nemzetség és szer Nagyrákoson. Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 22/4 (1995-1998) Szombathely, 1999. pp. 139-144.

Benczik Gyula: Hodoš, Kapornak és Domafölde története a magyar honfoglalástól a 19. század közepéig. – Zgogovina naselij Hodoš, Kriplivnik in Domafölde. In: Hodos és Kapornak története. – Zgodovina Hodoša in Kriplivnika. Szerk.: Göncz László. Lendva–Lendava, 2005. pp. 13-78.

Benczik Gyula: Tótság és Őrség. Két Vas megyei tájnév keletkezéstörténetéről. Vasi Szemle 2010/6 pp. 662-669.

Bertyák Ágnes – Kissfazekas Kornélia: Fű – Fa – Agyag – Őrség: Az építészeti anyaghasználat és a táji adottságok kölcsönhatása az Őrség területén. Építés – Építészettudomány 51/1-2 (2023) pp. 1-23.

Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye. Reprint kiadás Praznovszky Mihály bevezető szövegével. Dovin Művészeti KFT. Budapest, 1989. p. 45.

Botlik József: Adalékok az Őrvidék (a mai Burgenland) történetéhez I. Honismeret 2007. pp. 62-74.

Csaba József: A hajdina termesztése és felhasználása Vagy megyében. Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 7-8 (1973-1974) Szombathely, 1974. pp. 207-215.

Csapó Olga: Az Őrség térbeli elhatárolási problémái. Földrajzi Értesítő 57/3-4. (2008) pp. 313-333.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. Vasvármegye. Budapest, 1890. Magyar Tudományos Akadémia.

Dénes József: Örökségvédelmi hatástanulmány. In: Ispánk község településrendezési terve. Településszerkezeti terv. Jóváhagyva 2006. július 31. pp. 26-27.

Egervári Gertrúd Mária: Falu a világ közepén. Novum kiadó, 2021.

Feiszt György: A szülőföld vonzásában. Beszélgetés Róka Gyulával. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1997/4. pp.33-42.
Feiszt György: Ispánkon, a világ közepén. Vas Népe 2019. július 27. p. 10.
Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik I-IV. köt. Pest 1851. I. kötet, p. 137.
Filep Antal: A Délnyugat-Dunántúl települési sajátosságai a Vas megyei Őriszentpéter és Szalafő kataszteri felmérésének birtokvázlatain Catastrum 9/4 (2022) pp. 23-35.
Heckenast János: Az őrségi Árpád-kori templomok. Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 22/4 (1995-1998) Szombathely, 1999. pp. 245-250.
Henics Zoltán – Gellértné Szikszai Edit: Az Őriszentpéter-Baksaszeri hegyközség protocolluma 1809-1913. In. Vasi Honismereti Közlemények 1983/1 pp. 19-40.
Herényi István: Az Őrség helynevekben. In.: Solymosi László – Somfai Balázs (szerk.:) A Dunántúl településtörténete IX. Város – mezőváros – városiasodás Veszprém, 1992. pp. 77-80.
Horváth Sándor: Az őrségi társadalom történetéhez és néprajzához. Savaria – a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 2015 pp. 161-174
Illés Péter: Hagyományos szőlőművelés és gyümölcstermesztés. In: Bartha Dénes (Szerk.): Az Őrségi Nemzeti Park. II. kötet. Őriszentpéter: Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság. 2016, pp. 597-627.
Ilon Gábor: Az „Őrség" és a „Vendvidék" régészeti öröksége 1. rész. Vasi Szemle 2021/1. pp. 17-48.
Ilon Gábor: Az „Őrség" és a „Vendvidék" régészeti öröksége 2. rész. Vasi Szemle 2021/2. pp. 138-166.
Kiss Gábor – Tóth Endre: A vasvári „Római sánc" és a „Katonák útja" időrendje és értelmezése (Adatok a korai magyar gyepürendszer topográfiájához I.) Communicationes Archaeologiae Hungariae 1987 pp. 101-137.
Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs: A Lapincs–Rába vonaltól délre eső terület Árpád-kori történeti földrajzához. A megyetörténet műhelyéből, I. Vasi Szemle 2010 (64. évf.) 711-721, 763, 766. pp. 712-716.
Kiss Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs: A Vas megyei Őrség településtörténeti előzményei In: Liska András–Szatmári Imre (Szerk.): Sötét idők rejtélyei. 6-11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén – Tempora Obscura 3. Békéscsaba, 2012. pp. 501-538.
Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. p. 203.
Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára 4. Vas megye. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993. p. 141.
Nagy Zoltán: Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata. Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 22/4 (1995-1998) Szombathely, 1999. pp. 145-180.
Nemes-Népi Szakál György: Előrségnek Leírása ugymint: Annak Természete,Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvszokása amellyeket öszve szedegetetett Nemes-Népi Zakál György 1818-dik Esztendőben. Kiadja az Őrségi Baráti Kör. Szombathely, 1985.
Erdők és utak ölelésében. **Őriszentpéter monográfiája 996-1996.** Szerk.: Horváth Sándor. Őriszentpéter, 1998.
Pivar Tomšič Ella: Erős vár a mi istenünk. In: Hodos és Kapornak története. – Zgodovina Hodoša in Kriplivnika. Szerk.: Göncz László. Lendva–Lendava, 2005. pp. 164-218.
Pataki László: Az Őrség múltja a kercaszomori református egyházközség történetének tükrében Szombathely, 1990.
Pataki László: Az őrségi református egyházmegye története Szabad Tér Kiadó, 1992.
Pethő Gyula: A történelmi Vas megye helynevei. Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, 1986.
Péter Katalin: Jobbágycsaládok életvitelének különbözőségei az örökös jobbágyság korában, 16-17. század. Századok 2003. pp. 549-578.

Porpáczy Mária: A gazdálkodás módjának és a település rendszerének kapcsolata az Őrségben. Vasi Szemle 1963 pp. 55-60.
Róka Gyula: Ispánk község 1929. évi állapotrajza. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1993/1 pp. 58-67.
Stahl Ferenc: Az Őrség jogállása (I. rész). Vasi Szemle 1974/2. pp. 218-236.
Takács Lajos: Irtásföldek és irtási eszközök (irtókések) az Őrségben és a Felső-Rábavidéken. Ethnographia 77 (1966) pp. 12-48.
Takács Melinda: Egy „őrségi falu" Tolnában. Adatok Lápafő 18. századi újratelepüléséhez. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 45 (2023) pp. 257−274.
Vakarcs Kálmán: A Szentgotthárd-Muraszombati járás ismertetése. "Vasvármegye" Nyomdavállalat Szombathely, Kossuth L. u. 6. Szombathely, 1941
Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In.: Kuntár Lajos - Szabó László (szerk.): Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, 1981. pp. 29-78.
Zimányi Vera: Supplicationum merita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. Történelmi Szemle 40/3-4. (1998) 299-331.

A munkához felhasznált térképek forrása**: maps.arcanum.com**

Felhasznált adatbázisok
A térképek forrása: **maps.arcanum.hu**

3.1.3. A régészeti örökség felmérése terepbejárással és helyszíni szemlével

A hatástanulmány tárgyát képező földrészletek terepbejárását a Hatóság felé 2026. július 17-én jelentettem be és július 20-án a délelőtti órákban végeztem el tiszta, napsütéses időben, kiváló látási viszonyok között.

A 151. hrsz-ú terület a temető területe, amelynek délkeleti részén jelölték ki a kápolna felépítésének helyét. A körbekerített temető a település belterületének északi határán túl helyezkedik el. Nyugati része van használatban, keleti, magasabban fekvő része fűvel fedett.

A temető területének ÉK-i sarka

A temető keleti része az ÉK-i sarokból a tervezett kápolna helyével

A temető ÉNy-i sarka

A temető bejárata a Ny-i oldalon

A temető nyugati része

A K-i rész (kápolna tervezett helye) DNy-ról

A temető teljes területe fedett, a növényzet miatt nem volt lehetőség megfigyelni, hogy a terület régészeti szempontból érintett-e.

A temető keleti része délről

A temető keleti része a DK-i sarokból

A temető keleti része délkeletről

A kápolna tervezett helye ÉK-ről

A 180-182 hrsz-ú telkek a település belterületének keleti részén, Ny-K-i irányú nadrágszíjparcellát alkotva helyezkednek el. A terület keleti részén lakóház áll, a középső és nyugati részen lágyszárú növényzet és gyümölcsfák találhatóak. A fedettség itt sem tette lehetővé a régészeti érintettség megfigyelését.

A terület az ÉK-i sarok felől

A terület keleti határa

A terület a DK-i sarok felől

A középső rész gyümölcsfákkal

A déli oldal

A terület a DNy-i sarok felől

A nyugati oldal

A terület az ÉNy-i sarok felől

A terület nyugati része

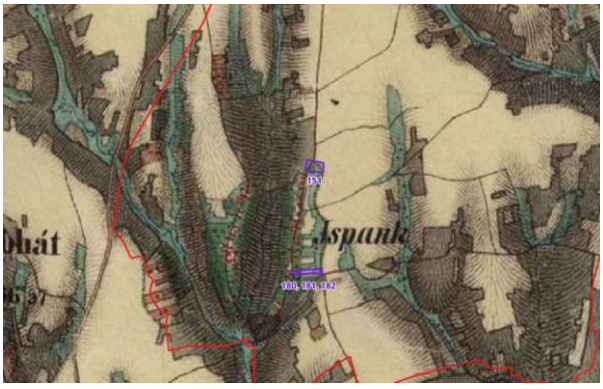
A terület nyugatról

Sajnos mindkét vizsgálandó terület vegetációval fedett, így állapotuk nem tette lehetővé annak vizsgálatát, hogy régészeti érintettségük fennáll-e.

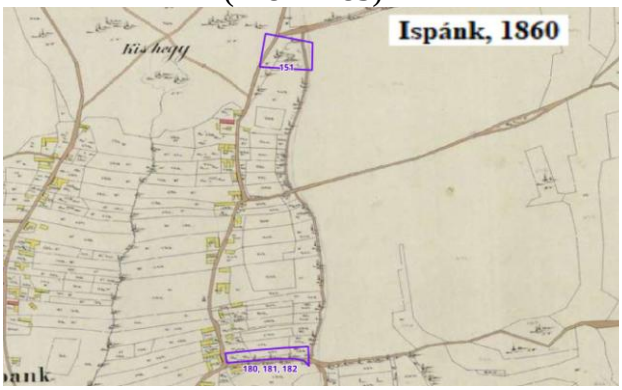
3.1.4. Térképi adatok

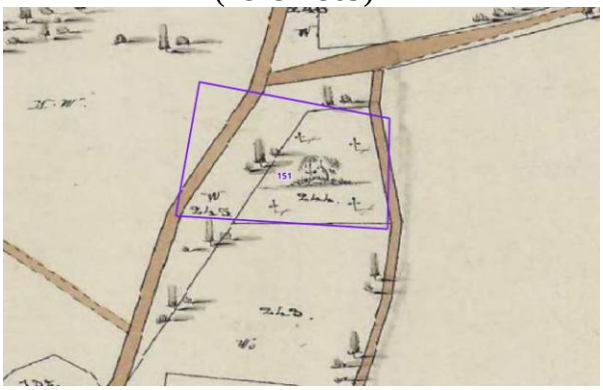
A területek az 1. katonai felmérés térképén (1782-1785)

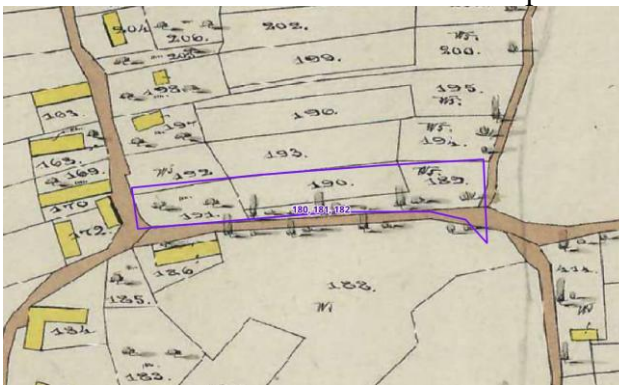
A területek a 2. katonai felmérés térképén (1819-1869)

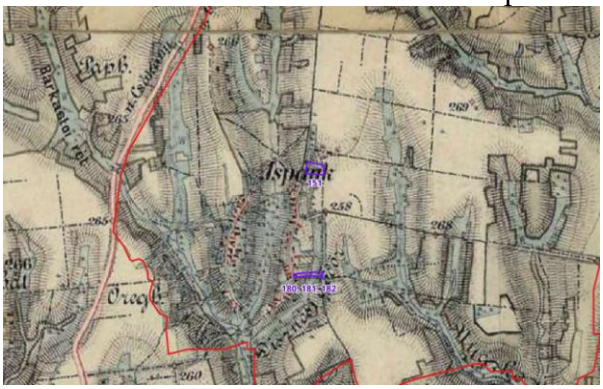
A területek az 1860-as kataszteri térképen

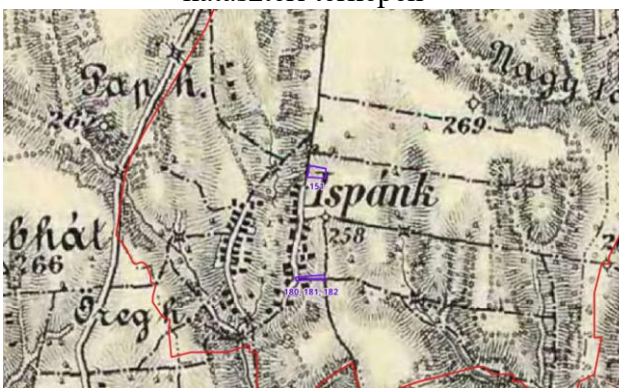
A temető az 1860-as kataszteri térképen

A mai 180-182 hrsz. területe az 1860-as kataszteri térképen

A területek a 3. katonai felmérés 25:000-es léptékű térképén (1869-1887)

A területek a 3. katonai felmérés 75:000-es léptékű térképén (1869-1887)

A területek a 4. katonai felmérésen (1941)

A 18. század utolsó ötödében készült ez első katonai felmérésen mindkét terület a Nemesszer közelében, belterületén kívül található szántóföld. A 151 hrsz-ú temető ma is a lakott terület északi peremén van. A temető a keleti szertől északra, a Lugos és Ivánc felé vezető út nyugati oldalán létesült, ami abból a szempontból furcsa, hogy a református ispánkiak a kora újkortól a falutól délre elhelyezkedő Nagyrákosra jártak templomba.

A 180-181 hrsz-ek területe a falu déli részét átszelő nyugat-keleti irányú, az előbbi irányban a későbbi térképeken olvasható Ebhát nevű, Őriszentpéter határában elhelyezkedő szőlőhegyen keresztül Őriszentpéterre, keletre Kisrákosra vezető út északi oldalán található.

A 19. század első felében készült második katonai felmérésen a 151 hrsz. már a mai funkcióját látja el; fakerítéssel körkerített temető, amelyben a homályos térképi jelölés alapján egy fakereszt állhatott. Közvetlen környezete ekkor legelőként funkcionált.

A 180-181 hrsz-ek területe ekkor már a belterület peremén elhelyezkedő nadrágszíjparcella, amely legelőnek van feltüntetve, de – szépen mutatva az őrségi jellegzetességet – részben kerti művelés alatt is állhatott.

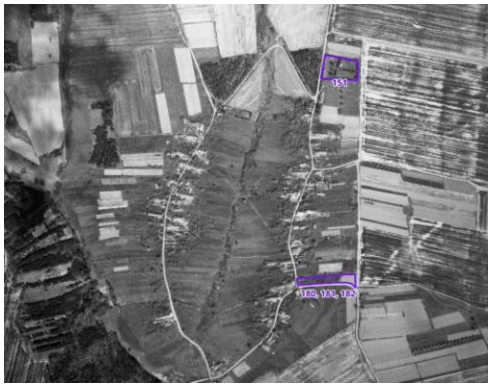
Az 1860-as kataszteri térképen is egyértelmű a temető jelölése a 151 hrsz. területét illetően, míg az ekkor 189, 190 és 191. hrsz-on nyilvántartott területek gyümölcsösként és kertként vannak feltüntetve.

A harmadik katonai felmérés 25.000-es és 75:000-es térképe nagyon elnagyoltan ábrázolja a két területet, olyannyira, hogy még a nyilvánvalóan ekkor is ott lévő temető sem különíthető el.

Az 1941-es negyedik katonai felmérésen a temetőt egy kereszt jelzi. A másik vizsgált terület minden bizonnyal változatlanul belterülethez csatlakozó kert volt.

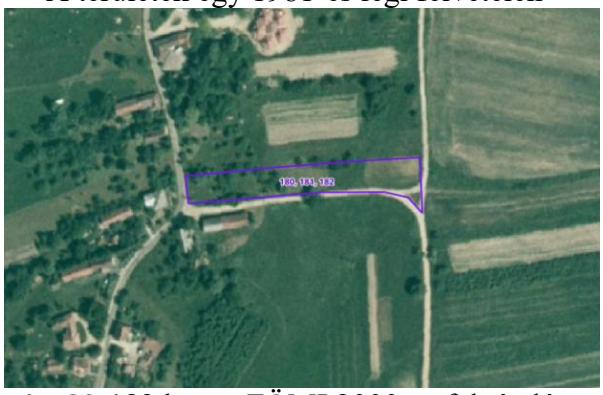
A területek egy 1971-es légi felvételen

A területek egy 1981-es légi felvételen

A 151 hrsz. a FÖMI 2000-es felvételén

A 180-182 hrsz a FÖMI 2000-es felvételén

A 151 hrsz. a FÖMI 2005-ös felvételén

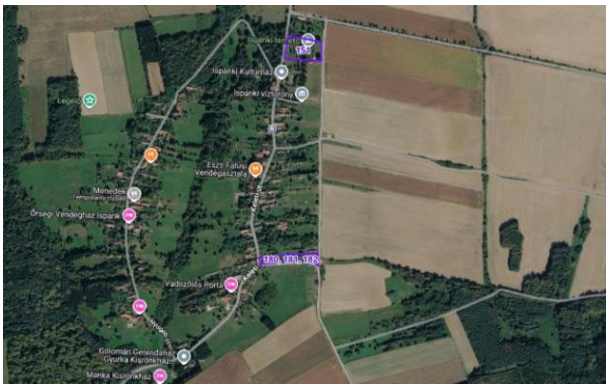
A 180-182 hrsz a FÖMI 2005-ös felvételén

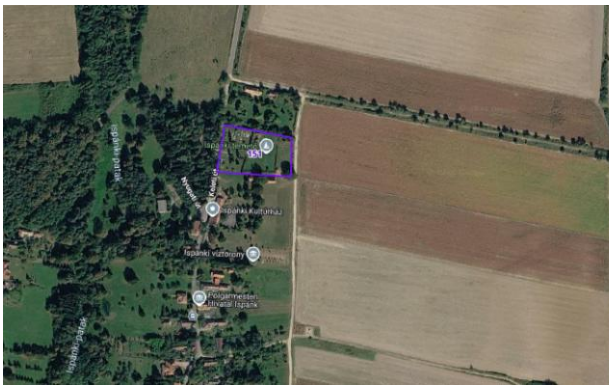
A 151 hrsz. a FÖMI 2011-2014 közt készült felvételén

A 180-182 hrsz a FÖMI 2011-2014 között készült felvételén

A területek a Google műholdképén

A 151 hrsz. a Google műholdképén

A 180-182 hrsz-ek a Google műholdképén

A területek az 1:10.000-es topográfiai térképen

A területek az OpenStreetMap térképén

Az 1971-es és 1981-es légi felvételek szintén temetőként illetve kertként ábrázolják a területeket, és az utóbbin a telkek délkeleti sarkának jellegzetes háromszögletű kiugrása ezeken vehető ki először. A nyugat-keleti irányú nadrágszíj keleti végében az 1981-es felvételen más művelési ág látszik; a középső és nyugati rész kert, míg a keleti végen talán szántó létesült.

Az elérő vegetációs fedettség a 2000-es légi felvételen is látszik, míg 2005-re a lágyszárú növényzet befedte a terület ezen részét is. A mai épületet 2005 és 2014 között emelték a terület keleti végében, míg annak nagy része változatlanul kaszáló és gyümölcsös.

A 151 hrsz terület tehát a 19. század első felétől biztosan temető volt, míg a 180-182. hrsz-ek különböző művelési ágak (legelő, gyömölcsös, kiskert, szántó) által hasznosított, belterülettel határos kertek voltak.

4. VÉDETTSÉGEK FELSOROLÁSA

Ispánk település határán belül a közhiteles nyilvántartás adatai alapján nincs ismert régészeti lelőhely. A területileg illetékes Savaria Múzeum Régészeti Adattárában nem található a település határára vonatkozó régészeti adat, és a múzeum régészeti gyűjteményében Ispánkhoz köthető tárgyi anyagot sem őriz. Jelen munka sem tárt fel régészeti érintettséget a vizsgált területeket illetően, így védettség jelenleg nem ismert.

Az Őrség kutatásának nehézsége, hogy az igen tagolt felszínű és egykor erdővel sűrűn benőtt területen szinte az összes megtelepedésre alkalmas helyet a mai napig folyamatosan lakják. A falu környékén az őskortól napjainkig folyamatosan haladtak át távolsági utak. A vízfolyásokkal tagolt dimbes-dombos területen az őskor időszakában Ilon Gábor véleménye szerint az Észak-Balkán és a Duna-Dráva-Mura-Kerka között húzódó zöldfolyosó közlekedési útvonalként működött. A római korban a közelben futott egy útvonal, amelynek Zalát keresztező átkelője Nagyrákos vagy Őriszentpéter határában lehetett.

Ispánk határában futott a honfoglalás- és kora Árpád-korban az ún. Mura út vagy olasz út (via Latinorum), amely az ország belseje felől a Murán át Itáliába vezető távolsági út egy szakasza. Az első írott adatunk az útról 1274-ből való, ekkor Halogy, Himfa és Tótlak határjárásában szerepel, de maga az útvonal ennél jóval régebbi. Egy 1514-es oklevél szerint nyomvonala Vasvárról Rákoson keresztül Ispánk határán keresztül haladt Őriszentpéter felé. Ekkor Nagyrákoson vámhely is volt.

Mindezek alapján a település belterülete annak ellenére lehet potenciális régészeti lelőhely, hogy erre nézve konkrét régészeti adatokkal nem rendelkezünk.

5. VÁLTOZTATÁSI SZÁNDÉK

Egy magánszemély a temetőben (**151 hrsz**) adományokból szeretne felépíttetni egy Makovecz Imre által tervezett kis kápolnát. Az érintett terület különleges terület felhasználásban fekszik (KÜ-001 Övezeti jel). Az övezetben szabadon álló beépítési móddal,

0,6 szintterület sűrűséggel, legfeljebb 20% beépíthetőséggel, legfeljebb 4,5 m építmény magassággal, legalább 50% zöld felülettel és min. 10 m előkerttel lehet épületeket elhelyezni. Az övezetben csak temetkezési célú építmények és az azokhoz kapcsolódó, a temető rendeltetésszerű működéséhez tartozó egyéb építmények helyezhetőek el.

A tervezett kápolna építmény magassága a tervezők által adott információk alapján 6,70 m, párkánymagassága 3,0 m, legmagasabb pontja 17,1 m. A kápolna elhelyezéséhez az Övezeti előírások közül a legnagyobb építmény magasságot szükséges módosítani.

A módosítás célja, hogy a temető területén belül a Makovecz Imre által tervezett kápolna elhelyezhető legyen és a temető egy, a helyhez méltó kápolnát kapjon.

A tervezett változtatás szerint a Helyi Építési Szabályzat KÜ-001 övezetben a megengedett legnagyobb építménymagasság 4,5 m-ről 6,7 m-re emelkedik, valamint a területen elhelyezhetővé válik hitéleti funkciójú épület illetve a jelenleg az ingatlanon álló épületek jogszerűségének biztosítása érdekében az építési helyre vonatkozó előírások módosulnak.

Ispánk község Helyi Építési Szabályzatának 2026-os Módosítása alapján a **180, 181 és 182 hrsz**-ú ingatlanok beépíthetősége érdekében a három ingatlan számára új, FL-008 jelű övezet kerül bevezetésre. A módosítás során az előkerti méret min. 10-ről min. 2 m-re csökken, így a fenti telkek beépíthetővé válnak.

6. HATÁSELEMZÉS

Jelen munka célja, hogy a Hatóság az érintett területeken esetlegesen fellelhető régészeti örökségi elemek védelméről a további régészeti feladatellátásra vonatkozó javaslat alapján gondoskodni tudjon. A változtatások léptékét az engedélyezési folyamat során kiadott iratok alapján mind Budapest Főváros Kormányhivatala, mind az Állami Főépítész kisléptékűnek ítélte meg.

A régészeti örökség terepi felmérése, adattári és szakirodalmi adatgyűjtés, valamint a térképi adatok vizsgálata alapján egyik terület esetében sem vált ismertté olyan adat, amely régészeti érintettségre utalna. Mindezek alapján a változtatások örökségvédelmi (régészeti) kockázata alacsony.

6.1. RÉGÉSZETI EMLÉKEK FELTÁRHATÓSÁGÁNAK, MEGMARADÁSÁNAK, ELFEDÉSÉNEK, BEMUTATHATÓSÁGÁNAK VAGY PUSZTULÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A vizsgált területeken és azok 100 m-es körzetében a közhiteles örökségvédelmi nyilvántartás adatai alapján nem található régészeti lelőhely. A jelen munka keretében elvégzett helyszíni szemle, szakirodalmi, adattári, raktári és térképi adatgyűjtés nem tárt fel régészeti érintettséget. A tervezett változtatások kisléptékűek, és az később várható beépítések a vizsgált területek kis részét érintik.

Mindezek ellenére a jelenleg ismert adatok alapján teljesen nem zárható ki, de nem is valószínűsíthető a régészeti érintettség, amely esetleges későbbi beépítés során sérülhet.

Felhívom a földtulajdonos, a beruházó és a kivitelezők figyelmét, hogy amennyiben a Hatóság a területek esetleges későbbi földmunkáira régészeti feladatellátást nem ír elő, azonban a földmunkák során régészeti emlék vagy lelet kerül felszínre, a munka felelős vezetője köteles az általa végzett tevékenységet azonnal abbahagyni, és a jegyző útján a területileg illetékes Vas Vármegyei Kormányhivatal Építési és Örökségvédelmi Főosztály (Hatóság) felé (epitesugy.szombathely@vas.gov.hu T:+36 70 454 0511) haladéktalanul bejelentést tenni. A feltárásra jogosult intézmény (jelen esetben a Savaria Múzeum; archeo@savariamuseum.hu T: + 36 20 338 51 56) intézkedéséig köteles a tevékenységet szüneteltetni, továbbá a helyszín és a lelet őrzéséről – a felelős őrzés szabályai szerint – gondoskodni (Kötv. 24. §).

6.2. FOLYAMATOK IRÁNYA, VISSZAFORDÍTHATÓSÁGA

A helyszíni vizsgálat, adattári, raktári és szakirodalmi adatgyűjtés, valamint a térképi adatok vizsgálata alapján egyik terület esetében sem vált ismertté olyan adat, amely régészeti érintettségre utalna. Amennyiben a későbbiekben sor kerül az ingatlanok részleges beépítésére, esetlegesen sérülhetnek jelen pillanatban nem ismert régészeti leletek. Mindezek miatt különösen fontos a 6.1. pont utolsó bekezdésében leírtak betartása.

6.3. KÁRENYHÍTÉS LEHETŐSÉGE, KÖLTSÉGE ILLETVE ELLENTÉTELEZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

A régészeti örökség elemei eredeti helyzetükből csak régészeti feltárás keretében mozdíthatóak el. A régészeti feltárások költségeit – a mentő feltárás kivételével – annak kell fedeznie, akinek érdekében a feltárás szükségessé vált (Kötv. 10. és 19. §).

A hatályos jogszabályok nem írnak elő kárenyhítési vagy ellentételezési kötelezettséget arra az esetre, ha egy adott terület tulajdonosát jogkövető magatartásából kifolyólag az előírások alapján keletkezett vagy jogszabályokból eredő kötelezettségei miatt hátrányok érik. Ugyanakkor az Övr. 55 §-a alapján bizonyos esetekben lehetséges a régészeti lelet vagy lelőhely bejelentőjének jutalmazása.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A vizsgált területeken és azok 100 m-es körzetében a közhiteles örökségvédelmi nyilvántartás adatai alapján nem található régészeti lelőhely.

A jelen munka keretében elvégzett helyszíni szemle, szakirodalmi, adattári, raktári és térképi adatgyűjtés nem tárt fel régészeti érintettséget. A tervezett változtatások kisléptékűek, az esetleges későbbi beépítések a vizsgált területek kis részét érintik.

A jelenleg ismert adatok alapján az esetleges későbbi beépítések régészeti kockázata kifejezetten alacsony, ennek ellenére teljesen nem zárható ki eddig nem ismert, felszíni lelőhely diagnosztikai módszerrel fel nem tárható régészeti lelőhely, pl. temető előkerülése. Ilyen esetben a földtulajdonos, beruházó és kivitelező felelőssége a 6.1 pont utolsó bekezdésében leírtak betartása.

Az esetlegesen szükséges régészeti feladatellátás módját és mértékét a rendelkezésre álló adatok mérlegelése alapján a Hatóság írja elő.

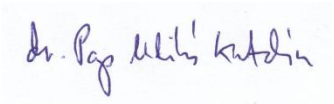
NYILATKOZAT

Alulírott **dr. Pap Ildikó Katalin** régész nyilatkozom, hogy az örökségvédelmi hatástanulmányban szereplő adatok a valóságnak megfelelnek, az örökségvédelmi hatástanulmány az örökségvédelmi jogszabályokkal és a hatósági előírásokkal összhangban készült, és a tanulmányban javasolt régészeti megoldás megfelel az örökségvédelmi jogszabályoknak és hatósági előírásoknak.

Továbbá nyilatkozom arról, hogy a 68/2018. (IV.9.) Korm. rendelet (Övr) 84. §. (2) bekezdése szerinti előírásnak megfelelően szerepelek a régészeti szakértői névjegyzékben.

Régészet diploma száma: SZTE-BTK 126/2002
Történelem diploma száma: SZTE-BTK 127/2002
Műemlékvédelmi diploma száma: BME-ÉPK 2679
Doktori oklevél száma: ELTE-BTK P-5168/2018
Régészeti szakértői nyilvántartási szám: 15-004

Szombathely, 2026. július 27.

Dr. Pap Ildikó Katalin, PhD
régész, örökségvédelmi (régészeti) szakértő